Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini u drugoj polovici 19. stoljeća

Tolić, Ana

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:008154

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

Ana Tolić

HRVATSKI JEZIK U BOSNI I HERCEGOVINI U DRUGOJ POLOVICI XIX. STOLJEĆA

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA KROATOLOGIJU

Ana Tolić

HRVATSKI JEZIK U BOSNI I HERCEGOVINI U DRUGOJ POLOVICI XIX. STOLJEĆA

ZAVRŠNI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Mario Grčević
Sumentor: dr. sc. Matijas Baković

Zagreb, 2019.

Sadržaj

1. Uvod 4
2. Političke prilike 5
3. Povijesni pregled 6
   3.1. Reforme u vjerskim institucijama 8
   3.2. Režim ministra financija Kallaya 9
4. Hrvatski jezik i književnost u BiH 9
   4.1. Jezična problematika u BiH 11
   4.2. Hrvatske novine u BiH 13
5. Školstvo 15
   5.1. Javno školstvo 17
6. Zaključak 18
7. Literatura 19
8. Sažetak 21

1. Uvod

Tema je ovoga rada prikaz razvoja hrvatskoga jezika na području Bosne i Hercegovine tijekom druge polovice XIX. stoljeća uzimajući u obzir političke i povijesne okolnosti.

Cilj je rada ukratko pokazati i pojasniti ulogu hrvatskoga jezika u Osmanskom Carstvu i Austro-Ugarskoj Monarhiji. Ta će se tematika kroz rad prikazati iz više različitih znanstvenih perspektiva.

U prvom će se dijelu govoriti o različitim političkim gledištima na Bosnu i Hercegovinu. U drugom dijelu ukratko će biti prikazani povijesni događaji koji su utjecali na hrvatski jezik s posebnim naglaskom na reforme i represiju vlasti. Potom će se govoriti o samom hrvatskom jeziku, a spomenut ćemo i novine koje su izlazile na hrvatskom jeziku u BiH. Posljednje će se poglavlje baviti bosansko-hercegovačkim školstvom te položajem hrvatskih škola unutar njega. Na kraju će se ukratko obrazložiti značenje hrvatskoga jezika za bosansko-hercegovačke katolike.

2. Političke prilike

Stanje u Bosni i Hercegovini tijekom XIX. i početkom XX. stoljeća opisuje Srećko M. Džaja (2002, 19-21) koji izdvaja tri čimbenika od kojih je svaki ovisan o vlastitom vanjskom utjecaju: srpskopravoslavni čimbenik okrenut srpstvu, muslimanski prema islamu i Osmanskomu Carstvu te katolički prema jugoslavenskomu hrvatstvu. Samu Bosnu i Hercegovinu definira kao „vrlo orijentaliziranu, a da ipak nije potpuno ugasila zapadnu komponentu“ (Džaja, 2002, 19). Berlinskim dogovorom iz 1878. godine nisu bile zadovoljne ni hrvatska ni srpska strana, a upravo su se oko tih dviju struja skupljali intelektualci radeći tako u korist one koju su zastupali. Također, valja napomenuti da je hrvatska nacionalna inteligencija bila brojčano najmanja te je bila i slabijega utjecaja „kako zbog slabog političkog statusa unutar Habsburške monarhije tako i zbog kompliciranijeg socijalnog i duhovnog profila. Naime, hrvatska nacionalna inteligencija nije mogla računati niti s podrškom vlastite nacionalne države, niti demonstrirati ideološku *kompaktnost*, što je za srpsku inteligenciju bilo relativno lako“ (Džaja, 2002, 24).

Petr Stehlík hrvatsko povijesno pravo smatra jednim od glavnih uzroka nesuglasica između Hrvata i Srba tijekom druge polovice XIX. stoljeća. Vjeruje da je najveći problem pojava pojma „hrvatskoga političkoga naroda“ jer se ne odnosi na građane pojedine zemlje, nego se sastoji od „elemenata etničke koncepcije nacionalnoga identiteta“ (Stehlík, 2015, 82).

Džaja se, govoreći o inteligenciji južnoslavenskih zemalja, dotiče i srpske. Polazi od pretpostavke da srpska intelektualna postava tijekom druge polovice devetnaestoga stoljeća nije imala poteškoća s identificiranjem po nacionalnom pitanju, a takve je zamisli prenosila i na područje Bosne i Hercegovine. Isprva se taj prijenos odnosio na područja gdje su obitavali Srbi, a potom i na ostale narode u Habsburškom Carstvu. Iako se u nadolazećem stoljeću pojavljuje pojam jugoslavenstva čiji je simpatizer bio predsjednik vlade Kneževine Srbije Nikola Pašić, Džaja, referirajući se na nekolicinu srpskih povjesničara, tvrdi da je jugoslavenstvo zapravo diplomatski naziv za velikosrpstvo (Džaja, 2002, 22-23) .

S druge strane, hrvatske su zemlje bile podijeljene te su njima vladali drugi narodi. U Hrvata su se razvila dva različita pogleda na rješavanje hrvatskoga pitanja koja su bila okrenuta dvama različitim središtima Monarhije: Beču i Budimpešti.

Spominjući razvoj bošnjaštva Grijak pojašnjava: „Bošnjaštvo kao nacionalnu ideologiju podupirale su središnje vlasti, što posvjedočuje uvođenje naziva bosanski jezik

1869. Prihvaća ga i dio franjevaca, napose Antun Knežević (1834. – 1889.), jer se uklapala u njihova razmišljanja o povijesnom kontinuitetu sa srednjim vijekom. Mogućnost šireg prihvaćanja bošnjaštva među nemuslimanima nije postojala zato što muslimani nisu mogli prihvatiti ideju o ravnopravnosti s ostalim dijelom pučanstva. Osim toga, Hrvati se sve više nacionalno orijentiraju, dok se srpska nacionalna svijest već prilično razvila.“ (Grijak, 2005, 586).

3. Povijesni pregled

Osmansko je Carstvo, prinuđeno društveno-političkim okolnostima, sredinom XIX. stoljeća započelo razdoblje reformi, odnosno razdoblje *tanzimata*. Glavni cilj reformi bila je modernizacija kako bi se Carstvo približilo razvijenijoj kršćanskoj Europi te centralizacija vilajeta. Za stanovništvo BiH posebno iščekivana reforma bila je ona koja se ticala poljoprivrede (Grijak, 2005, 584-585). Tahir-pašu su, nakon ukidanja timarskoga sustava te uvođenja određenoga tipa feudalizma, bosanski plemići ustankom svrgnuli, a zamijenio ga je Omer-paša Latas za vrijeme čije je vladavine poticano bošnjaštvo kao nacionalna pripadnost, odnosno poticana je ideja o postojanju jedinstvenoga bosanskoga naroda. „Neki su se, kao fra Ivan Franjo Jukić, stavili u Latasovu službu. Jukić je Latasu posvetio „Slavodobitnicu“ objavljenu u *Bosanskom prijatelju* (knjiga II., 1851.). Nakon slamanja otpora bosanskog plemstva Latas je kaznio vođe pobune među muslimanima, a zatim se represivnim mjerama okrenuo i protiv kršćana te I. F. Jukića poslao u progonstvo.“ (Grijak, 2005, 584-585).

Ustanci kršćana u BiH nastavljaju izbijati po uzoru na crnogorske, a šire se iz istočne Hercegovine prema Posavini. Autor ukazuje na ustanke kod srpskoga stanovništva koji su, uz socijalne, poprimili i nacionalne čimbenike (Grijak, 2005, 584-585). Imajući za glavni uzor Garašaninove *Načertanije* iz 1844., osnivaju se tajna srpska društva s kojima je surađivao i fra Ivan Franjo Jukić. Njihov je cilj bio podignuti ustanak protiv Osmana Topal-paše te pripojiti BiH Kneževini Srbiji. S druge strane, Hrvati su se većinom identificirali po pitanju vjerske pripadnosti te su imali „zakašnjeli ilirizam, napose kulturni, nosioci kojega su bili franjevački svećenici Ivan Franjo Jukić, Martin Nedić i Grgo Martić. U začetku toga pokreta pojavljuje se Jukićeva ideja bošnjaštva, koja će se u Martića razviti u ideju o potrebi

priključenja BiH Austro-Ugarskoj Monarhiji s ciljem ujedinjenja s Hrvatskom“ (Grijak, 2005, 584-585).

Glavno pitanje te uzrok reformi, poljoprivreda, ostalo je i dalje neriješeno. Tek je 1858. na snagu stupio *Ramazanski zakon* koji se odnosio na podjelu zemlje te 1859. *Saferska naredba*, tj. zakon o čiftlucima. Iznimno je važan i *Vilajetski ustavni zakon* iz 1865. jer, osim što regulira područja djelovanja namjesnika Porte (vlade u Istanbulu) te Upravnoga vijeća, prema njemu je svaki sandžak morao imati tiskaru. Upravo su 1872. godine u Mostaru u Hercegovini franjevci otvorili tiskaru, nekoliko godina nakon one u Sarajevu za čije je otvorenje zaslužan Osman-paša. Unatoč reformiranju toga dijela Osmanskoga Carstva, socijalne su prilike bile neprihvatljive (Grijak, 2005, 586).

Kao i u prijašnjim desetljećima, ustanci su se nastavili tijekom sedamdesetih godina XIX. stoljeća. Zbog njih su zaratili narodi na području istočne i jugoistočne Europe te se otvorilo tzv. *Istočno pitanje* koje se odnosilo na budućnost Osmanskoga Carstva.

U skladu s tim burnim događajima, pojavila su se pojedina mišljenja o budućnosti BiH. Većina Hrvata bila je za pripojenje BiH hrvatskim zemljama pozivajući se na povijesno, državno i moralno pravo. Bosanski su franjevci, pak, bili na Austro-Ugarskoj strani ponovo stavljajući katoličku vjeru prije nacionalnoga identiteta. Protiv Austro-Ugarske okupacije te za predaju uprave BiH Srbiji bio je biskup Strossmayer uz nekoliko fratara iz BiH, a glavni im je protivnik bio fra Grgo Martić. Ipak, kasnije se Strossmayer predomislio te je stao uz Martića. Važno je spomenuti i austro-ugarsko gledanje na nastalu situaciju. Name, Monarhiji je prioritet bio njezin dualistički sustav, odnosno ispunjenje težnji obiju strana. Ne treba zanemariti ni Rusiju koja je također imala vlastiti interes u BiH.

Spomenuto *Istočno pitanje* pretvorilo se u istočnu krizu. Tajnim dogovorima Monarhija je u Reichstadu 1876. i godinu dana kasnije u Budimpešti dobila zeleno svjetlo Rusije za zauzeće BiH. Međutim, Rusija se 1878. dogovorila s Osmanskim Carstvom koje je mirovnim ugovorom u San Stefanu bilo obvezano očuvati svoju autonomiju u BiH. Osim Monarhiji, takav se čin nije svidio Njemačkoj i Engleskoj jer se nisu željele suočavati s još jednom potencijalnom silom – Rusijom. Stoga su dale revidirati Sanstefanski mirovni ugovor nakon čega je Monarhiji pripala BiH, a Carstvu je ostala uprava Sandžaka. Iste je, 1878., godine Monarhija zauzela BiH, a sama je okupacija trajala svega nekoliko mjeseci. Carstvu je Monarhija obećala poštivanje prava sultana i stanovnika BiH bez obzira na vjersku pripadnost te su osnovali zajedničku vladu.

3.1. Reforme u vjerskim institucijama

Austro-ugarskom okupacijom došlo je i do reorganizacije vjerskih skupina u BiH. Monarhija je isprva htjela zamijeniti franjevce svjetovnim redom, odnosno petrovcima, no specifičan položaj franjevaca tijekom povijesti ipak je prevagnuo pa su franjevci ostavljeni na istom mjestu. Ipak, došlo je do preustroja župa. Konvencijom iz 1880., Austro-Ugarska je od Carigradske patrijaršije za pravo dobila birati episkope te metropolite. Politika prema muslimanskomu dijelu stanovništva bila je, također, udaljavanje od Carigrada (Džaja, 2002, 46-57).

Još su od srednjega vijeka postojali pokušaji za uvođenjem redovite hijerarhije u BiH, no uspjeli su se ostvariti tek dolaskom Monarhije. U Rim su pristizala negodovanja zbog djelovanja fratara i neuspostavljene hijerarhije, ali Kurija se nije odveć obazirala na to vjerujući kako bi takve promjene narušile ionako teško stanje katoličanstva u BiH. Bosanski su franjevci isprva bili pobornicima južnoslavenske ideje, no Marko Babić na primjeru promjene imena lista *Glasnik jugoslavenskih franjevaca* u *Glasnik bosanskih i hercegovačkih franjevaca* tvrdi da se time „potvrđuje hrvatsko osvješćivanje franjevaca bošnjačke i jugoslavenske orijentacije“ (Babić, 2008, 52). Austro-Ugarska je uspjela dobiti potvrdu Rima te „uvođenjem redovite hijerarhije ukinuta su oba apostolska vikarijata Bosne (1735.-1881.) i Hercegovine (1847.-1881.). Službujući apostolski vikar Bosne, franjevac Paškal Vujičić 1886.-1881. bio je lišen svoje službe i jednostavno umirovljen. Naprotiv, apostolski vikar Hercegovine, Paškal Buconjić 1880.-1881., bio je imenovan rezidencijalnim biskupom u Mostaru (1881.-1910.). Na nadbiskupijsku stolicu u Sarajevu došao je zagrebački profesor teologije Josip Stadler, koji je kao sarajevski biskup (1881.-1918.) upravljao i novoosnovanom biskupijom u Banjoj Luci između 1882. i 1884. I četiri prva stolna kanonika, kao i nadbiskupov tajnik, došli su izvana u Bosnu, to jest iz Hrvatske, Dalmacije i Slovenije.“ (Džaja, 2002, 50-51). Time je pretenzija đakovačkoga biskupa Strossmayera na BiH ugašena.

Prema pravoslavcima je Austro-Ugarska imala sličnu politiku kao i prema katolicima. Uvedena je nova crkvena uspostava uz suradnju s carigradskim Ekumenskim patrijarhatom te je, kao i Rimokatolička, podređena Monarhiji. Ipak, za vrijeme austro-ugarske okupacije brojni su manastiri obnovljeni i izgrađeni, a svećenstvo je bilo nešto bolje plaćeno od katoličkoga. Unatoč tomu, Srpska pravoslavna crkva nastavila je isticati nacionalni identitet zbog čega je povjerenje Srba prema Monarhiji ostalo neznačajno.

Iako su muslimani iz BiH bili u povoljnijem položaju nego u nekim drugim dijelovima bivšega Osmanskoga Carstva, određeni je broj emigrirao iz BiH. Monarhija je namjeravala odvojiti muslimane iz BiH od istanbulskoga utjecaja pa je 1882. postavljen vrhovni vjerski poglavar u Sarajevu za muslimane u BiH koji je, kao i drugi vjerski poglavari, bio izravno podređen caru.

3.2. Režim ministra financija Kallaya

Na samim začetcima svoje političke karijere Benjamin Kallay je u Ugarskoj ostvario dobre odnose s tamošnjim Srbima, a takav je odnos nastavio graditi i sa Srbima u BiH nakon što je postao zajedničkim ministrom financija 1882. Temeljito je proučavao stanje u BiH te je, između ostalih, naučio srpski i ruski jezik. „Kalaj je smatrao da su sve južnoslavenske provincije u Turskoj, uračunavajući tu i Srbiju, i previše slabe da bi se njih pribojavala Monarhija. Ali, one bi postale opasne za Austro-Ugarsku ako bi se „predale ideji panrusizma“. Mada su južnoslavenski narodi privrženi nacionalnoj nezavisnosti i mada se ne bi lako žrtvovali „rusificirajućim tendencijama sjeverne sile“, Kalaj je mislio da bi se to ipak moglo desiti, i to prije svega kod Srba samo u slučaju ako ne bi dobili potporu u borbi za slobodan nacionalni razvoj s neke druge strane ili ako bi njihova samostalnost bila ugrožena od neke druge sile“ (Kraljačić, 1987, 50). Osim već spomenutoga rada na cenzuri isticanja nacionalnosti pretežito kod Hrvata te znatno manje kod Srba, Kallay je pokušao uvesti bosansku naciju. Tu je zamisao provodio i u jeziku o čem će više govora biti u daljnjem tekstu. Kallayev je režim zabranjivao hrvatske nacionalne simbole, pa i samu uporabu hrvatskoga imena, dok je istovremeno uporaba srpskoga imena, nakon prvotnih zabrana, ipak dopuštena.

4. Hrvatski jezik i književnost u BiH

Razvoj je književnosti pratio proces nacionalne identifikacije Srba, Hrvata i muslimana o kojoj je bilo govora u prethodnim poglavljima ovoga rada. Stijn Vervaet opisuje tu povezanost: „proces stvaranja nacionalnih književnosti tekao je usporedo sa završnim

procesima nacionalizacije pravoslavne, katoličke i muslimanske etničke zajednice u Bosni. U tom pogledu je, razumije se, bitnu ulogu odigrala i književna kritika koja se počela razvijati upravo na stranicama književnih listova austrougarskog vremena“ (Vervaet, 2013, 434). Autor nastavlja mišlju o muslimanskim piscima koji su se „bez mnogo kolebanja“ uključivali u hrvatski, odnosno srpski kanon (Vervaet, 2013, 434). Hrvatski jezik i književnost u BiH vežemo uz fratre Bosne Srebrene. Fra Ivan Franjo Jukić bio je urednik prvoga književnoga časopisa u BiH, *Bosanskoga prijatelja*, te autor udžbenika *Početak pismenstva* u kojem je promicao ilirsku grafiju. Fra Jukić je i jedan od prvih jezikoslovaca amatera u BiH jer „posebnu pozornost posvećuje nazivima pojedinih lokaliteta te osobitostima pojedinih bosanskih govora“ (Pranjković, 2000, 155). Prvi je svezak *Bosanskoga prijatelja* tiskan „troškom tiskare Ljudevita Gaja 1850. godine“ (Pranjković, 2000, 158). Jukić je bio pobornik približavanju srpskoga i hrvatskoga jezika, ali se nije slagao sa svim Karadžićevim idejama. Uz fra Jukića, za hrvatski jezični izričaj u BiH značajan je i fra Grgo Martić poznat po svojim deseteračkim pjesmama. Pranjković o jeziku fra Martića zaključuje da je , unatoč tomu što je umjetan i nerazumljiv, zanimljiv jezikoslovcima te ga opisuje kao: „izrazito slojevit, maksimalno zasićen zastarjelim, regionalnim, stranim, pa čak i posve neologističkim konstrukcijama i/ili leksemima“ (Pranjković, 2000, 195).

U Hrvatskoj i BiH su do XIX. stoljeća postojala dva pravopisna načela: fonološko i morfonološko, a „takvu su situaciju presjekli Gaj i njegovi sljedbenici koji, po uzoru na hrvatsku tradiciju, ali i druge slavenske jezike pisane latinicom, normiraju morfonološki pravopis koji će poslije naslijediti i usavršavati jezikoslovci zagrebačke filološke škole, a isti su pravopis i slovopis usvojili i bosanski franjevci“ (Baković, 2019, 12). Ipak, „da su postupili drukčije i izabrali fonološki način pisanja umjesto morfonološkoga, isto tako ne bi pogriješili jer je za svaki od tih odabira bilo mnogo primjera u hrvatskoj pisanoj prošlosti“ (Baković, 2019, 13). Uz utjecaj latinskoga jezika, u leksiku književnosti bosansko-hercegovačkih fratara nailazimo i na turcizme (Krešić, 2009, 187). U sintaksi se također nasljeđuje tradicija franjevačke književnosti koja je bila podložna latinskomu poput sročnosti atributa iza imenice, uporabe različitih infinitivnih konstrukcija i dr. Po uzoru na zagrebačku filološku školu i u BiH bilo je pobornika nastavka *-ah* u G mn., tzv. „ahavaca“ među kojima se isticao fra Ivan Franjo Jukić. Njih je bilo najviše u Bosni, a na području Hercegovine ih skoro uopće nije bilo zbog čega se može reći da je genitivni nastavak *-ah* u bosanskohercegovačkoj književnosti nije bio dosljedan (Krešić, 2009, 90). Filološke su se škole u hrvatskim zemljama sukobljavale oko oblika množinskih padeža, a „kod

bosanskohercegovačkih autora u drugoj polovici 19. stoljeća javljaju se usporedo zastarjeli oblici množinskih padeža D, L, I i dvojni oblici: nastavak *-ima* alternira s prijelaznim, češćim nastavkom *-im*“ (Krešić, 2009, 190). Ipak se franjevci, zahvaljujući novoštokavskomu deklinacijskomu sustavu, nisu toliko prepirali oko morfoloških pitanja: „na morfološkoj je razini sklonidbeni sustav djelomice podržan ilirskim jezičnim koncepcijama iz Hrvatske. No ova problematika nije bila naglašena u BiH iako je u Hrvatskoj u isto vrijeme izazivala žestoke sukobe filoloških škola. Novoštokavski sklonidbeni sustav u BiH omogućio je izbjegavanje takvih sukoba“ (Krešić, 2009, 191). U BiH pobjedu je odnio morfonološki pravopis. Budući da čvrsta fonološka norma nije postojala, uz ilirski utjecaj te utjecaj zavičajnoga govora, dolazilo je do nedosljednosti i to kod istoga autora. Dihotomija štokavizam/šćakavizam te zamjena jata bile su najznačajnija fonološka obilježja (Krešić, 2009, 185-193). Franjevci su pisali latinicom, morfonološkim i hrvatskim, odnosno narodnim jezikom sve do 1883. godine kada je na prijedlog vlade Zajedničko ministarstvo financija uvelo naziv bosanski jezik i fonološki pravopis u BiH „podilazeći većini stanovništva u BiH“ (Baković, 2019, 43). Unatoč tomu, autor zaključuje da: „jezična politika u Bosni i Hercegovini nastavila je onim putom koji je zacrtan nakon same okupacije, a terminologija je u nekim područjima ostala ususstavljena sve do stvaranja Kraljevine SHS“ (Baković, 2019, 46).

4.1. Jezična problematika u BiH

Bečkim se književnim dogovorom iz 1850. godine htjelo jezično ujediniti Hrvate i Srbe na području Monarhije. Ipak, tek krajem stoljeća političkom odlukom dolazi do djelomičnoga provođenja tih ideja. Prema Dogovoru postoji jedan književni jezik, no, nije dogovoren naziv toga jezika. „Ostvaraju Bečkoga književnoga dogovora kao drugoga dijela Kopitarova plana zdušno su prionuli hrvatski vukovci krajem XIX. stoljeća uz podršku vladajućih političkih struktura. Međutim, budući da Hrvati i Srbi nikada nisu imali jedan zajednički književni jezik, rezultat cjelokupnoga integracijskoga djelovanja bilo je znatno zbližavanje hrvatskoga i srpskoga, no ne i njihovo stapanje u jedan književni jezik“ (Grčević, 2009, 181). Srbi su tu vidjeli mogućnost ostvarenja *Načertanija* iz 1844., a takvo što, naravno, nije odgovaralo drugim narodima. Ipak, u početku ni Kneževina Srbija nije s oduševljenjem prihvatila Dogovor budući da su se njime trebale provesti zamisli Vuka

Karadžića koji je tada u Kneževini bio omražen. „U Bosni Bečki književni dogovor nije bio relevantan iz nekoliko jednostavnih razloga: Bosna je bila u državno-pravnom pogledu u okviru sasvim drugog carstva, u okviru Osmanskog carstva, tako da je svaki interni državni akt koji je donijelo neko državno tijelo Austro-Ugarske bio relevantan za područje Austro-Ugarske, a ne Osmanskog carstva“ (Solak, 2014, 56). Vince obraća pažnju na pitanje reforme latinične grafije koja u Dogovoru nije posebno istaknuta, no Karadžić i Kopitar su ju željeli provesti po svojim zamislima. Na put im je stao Ljudevit Gaj koji se, unatoč tomu što je bio kajkavac, odrekao zamisli da kajkavsko narječje bude temelj hrvatskoga književnoga jezika te je to mjesto predao štokavskomu narječju u želji za jezičnim ujedinjenjm s ostalim hrvatskim područjima (Vince, 1978, 278).

Pitanje književnoga jezika i naziva književnoga jezika na području BiH pojavljuje se ubrzo nakon okupacije 1878. godine. Zemaljska vlada 6. lipnja 1879. izdavanjem Cirkularne naredbe nastavni jezik u pučkim školama naziva hrvatskim. Već je 26. kolovoza iste godine u Sarajevu nastavni jezik dvaju nastavnih tečaja imenovan zemaljskim. Zemaljska je vlada isti dan, 26. kolovoza 1879., odlučila osnovati realnu gimnaziju u Sarajevu u kojoj će se učiti materinski jezik pod službenim nazivom zemaljski jezik. Godinu dana kasnije ministar Slavi izjavljuje da se nastavni jezik u bosanskohercegovačkim školama naziva bosanskim ili srpskohrvatskim zemaljskim jezikom, no da se u drugim institucijama koristi samo hrvatski jezik (Kraljačić, 1982, 165). Govoreći o razvoju hrvatskoga književnoga jezika tijekom druge polovice XIX. stoljeća, Grčević (2015, 387-395) se dotiče i stanja u BiH. O dolasku tiskara Ignaza Soprona u Sarajevo i njegovom radu ističe sljedeće: „Sopron je u Bosni 1866. godine počeo izdavati periodične i ine tiskovine na štokavštini i ćirilici, rabeći suprotno svojim dotadašnjim nakladničkim načelima Karadžićevu ćirilicu, pravopis, pa čak i slijedeći njegovu jezičnu stilizaciju (Neweklowski 2002, Kruševac 1978: 11-12, 27ff). Turske vlasti dale su u skladu s istim normativnim načelima tiskati 1867. godine i Bukvar za osnovne škole, kao „dar“ srpskim pravoslavnim školama u BiH“ (Grčević, 2015, 387). Također, navodi i tursko miješanje u zabranu ćirilice te zaključuje kako bi, da vlast u BiH nije uplela prste, jezik, tj. pravopis Srba iz BiH bio drugačiji od onoga u matičnoj zemlji. Nakon austro-ugarske okupacije, svojim se zalaganjem za hrvatski književni jezik u BiH istaknuo general Josip Filipović koji je zaslužan za kraj tiskanja djela na ćirilici. K tome je i službeno „uvedena latinica i hrvatski književni jezik, uglavnom u stilizaciji zagrebačke filološke škole, no i s nekim odstupanjima od nje“ (Grčević, 2015, 389). Nakon okupacije pristup je udžbenicima na hrvatskom jeziku bio olakšan: „hrvatskim učbenicima pisanima „etimološkim“

pravopisom i jezikom u stilizaciji zagrebačke škole služe se ne samo Hrvati, već i Srbi i Muslimani“ (Grčević, 2015, 389). Ipak, početkom osamdesetih godina XIX. stoljeća Monarhija je zauzela drukčiji stav prema jeziku u BiH potičući fonološki pravopis i njegove promicatelje Vuka Karadžića, Đuru Daničića i ostale. Takva se politika negativno odrazila na hrvatski jezik koji je sve vrijeme bio u uporabi u javnim ustanovama. Dodatan udarac hrvatskomu jeziku u BiH bilo je izdavanje *Gramatike bosanskog jezika*: „Vlada je izigrala i sarajevskoga srednjoškolskog profesora Franju Vuletića i 1890. Objavila *Gramatiku bosanskog jezika za srednje škole*, izostavljajući ime autora. Ta *Gramatika* naišla je na zgražanje i odbijanje, ali politika je bila uporna te je pod tim nazivom tiskano više izdanja do 1908“ (Babić, 2008: 45). Naime, Franjo Vuletić je, budući da je odbio priznati postojanje bosanskoga jezika, zahtijevao „da se u predgovoru gramatike napiše da je jezik nazvan bosanskim na izričit zahtjev Vlade“ (Kraljačić, 1982, 170). Dževad Jahić ističe da se u *Gramatici* “radi samo o posebnom nazivu za jezik, a ne i nekom novom jeziku“ (Jahić, 1990, 106). Drukčiji pogled na jezik u BiH iznosi Solak (2014, 123) prema kojoj se anketom *Pitanja o govoru prostoga naroda* 1897., koju su Vatroslav Jagić i Milan Rešetar proveli na poticaj Zemaljske vlade, došlo do zaključka da se radi o jednom, bosanskom jeziku.

O već spomenutoj Kallayevoj jezičnoj politici Jahić uočava da: „Kalajevi stvarni ciljevi, naravno, nisu bili da bosanskohercegovačku sredinu „kulturno i moralno podigne“ zbog nje same, kako stoji u *Bošnjaku*, već se tu prije svega radilo o političkim interesima. U tom kontekstu naziv „bosanski jezik“ u Kalajevom periodu bio je izmanipulisan“ (Jahić, 1987, 255). Na tu se temu nadovezuje Kraljačić tvrdeći da se Kallayevoj „politici bosanskoga jezika“ protive Srbi (jer se protivila njihovoj tradiciji) i Hrvati (jer među njima jača nacionalni pokret) te da je „grupa Muslimana okupljena oko lista *Bošnjak*“ jedina Kallayeva „bezrezervna podrška“ (Kraljačić, 1982, 176).

4.2. Hrvatske novine u BiH

Nakon *Bosanskoga prijatelja* fra Ivana Franje Jukića, sve do 1866. godine ne postoje novine koje su bile namijenjene području BiH. Osmansko Carstvo tada dopušta tiskanje novina, ali na ćirilici i srpskim/bosanskim jezikom. Do procvata pravoga novinarstva i pojave brojnih novina dolazi tek 80-ih godina XIX. stoljeća pod austro-ugarskom vlašću. Tada se, uz službene vladine tiskovine, tiskaju i novine koje su odražavale određene nacionalne

ideologije, iako su nominalno bile otvorene za sve suradnike. U daljnjem će se tekstu navesti i ukratko opisati novine u BiH s hrvatskim predznakom (nav. prema Edini Solak).

- *Nada* – časopis Zemaljske vlade koji je s radom krenuo 1895. godine, a bavio se književnim temama. Autori su bili književnici iz BiH te iz hrvatskih zemalja. *Nada* je tiskana na latinici, a „posebno se popularizira Brozov Rječnik" (Solak, 2014, 212). Ovaj je časopis posebno pratio djelovanje Matice hrvatske. Iako je *Nada* trebala postati svebosanski časopis, to se nije dogodilo i cijelo vrijeme izlaženja može se promatrati kao središnji hrvatski književni časopis.
- *Srce Isusovo / Vrhbosna* – osnovan je 1882. godine te je izlazio sve do 1941. Osnovala ga je Vrhbosanska nadbiskupija u Sarajevu. Tematika je bila vjerska, a isticao je Stadlerov rad. Osim toga, časopis je isticao hrvatski narod u BiH, katoličanstvo i sveslavenski pokret pritom ističući jedinstvenost svih Slavena. Poticao je liturgiju na narodnom jeziku.
- *Glasnik Presvetog Srca Isusova* – izlazio je od 1892., a njegov je pokretač bio nadbiskup Stadler. Cilj mu je bio privući mlade katolike. Tekstovi su najviše religijske tematike.
- *Glasnik jugoslavenskih franjevaca / Franjevački glasnik / Serafinski perivoj* – bavio se gramatikom i pravopisom, tiskan je latinicom, a osnovan je 1887. Također je bio vjerski list tiskan isključivo latinicom, no, osim vjerskih tema, bavio se pravopisom i gramatikom.
- *Hercegovački bosiljak / Novi hercegovački bosiljak / Glas Hercegovca* – nastao je 1883. Isticao je djelovanje Andrije Kačića Miošića, Matice hrvatske, Ivana Gundulića i dr. „Oštro" je kritizirao djela Vuka Karadžića i *Srbsku gramatiku* Stojana Novakovića.
- *Osvit* – još jedan list koji je kao uzor imao Maticu hrvatsku, djelovao je od 1898. godine. Glavni je urednik lista bio Ivan Aziz Milićević. Središnja tematika bila je „zaštita hrvatskih prava i interesa, u jeziku je lista jasan utjecaj tadašnje franjevačke jezične tradicije, jezik suradnika lista i zagrebačke filološke škole" (Budimir, 2007: 298).
- *Stimmen aus Bosnien* – iz 1898. je godine, bio je pod uredničkom palicom Franje Selaka koji je svojim djelovanjem pokušao zbližiti Srbe i Hrvate u jeziku. Izlazio je manje od godinu dana. „List donekle odslikava ukupnu atmosferu u oblasti

književnosti i jezika na južnoslavenskome govornom području, a posebno afirmira Josipa Milakovića“ (Solak, 2014, 216).

- *Kršćanska obitelj* – s radom je krenula na koncu XIX. stoljeća, a primarni joj je cilj bio očuvati hrvatski jezik u BiH. Glavna tema *Kršćanske obitelji* bila je glagoljica.

5. Školstvo

Stanje u muslimanskom školstvu nakon okupacije bilo je, gledajući po broju školskih ustanova vrlo dobro, no, treba uzeti u obzir da: „kuranske su škole proizvodile poluanfalbete koji su kuranske tekstove najčešće znali puko recitirati i slova su samo u ograničenom opsegu razumjeli.“ (Džaja, 2002, 65). Bitno je istaknuti kako se prethodni citat odnosi na razdoblje u muslimanskome školstvu nakon provedenih reformi. Ustanci spomenuti u poglavlju o povijesti BiH dodatno su negativno utjecali na razvoj školskoga sustava u muslimana. Također, važno je spomenuti odnos dječaka i djevojčica koji su pohađali medrese, mektebe i ruždijske škole. Kao što se moglo pretpostaviti, broj je djevojčica bio neznatan naspram broja dječaka. Svi ti čimbenici doveli su do najslabijega položaja muslimanskih škola na čitavom prostoru Osmanskoga Carstva. Od svih škola brojem su prednjačile mektebe kojih je bilo nešto manje od tisuću i petsto. Najpoznatija muslimanska obrtnička škola koju su mogli pohađati nemuslimani bila je sarajevska Šerijatska sudačka škola sagrađena za vrijeme austro-ugarske okupacije. Za njezine je financije bila zadužena zajednička Zemaljska vlada.

Troškove srpskih, odnosno pravoslavnih škola, uz srpskopravoslavnu crkvu i općine, najviše je podmirivala Rusija (Džaja, 2002, 68). Za razliku od muslimanskih, pravoslavne su škole u BiH bile znatno više u skladu s europskim školskim standardima. Takvih je škola bilo nešto više od sto i dvadeset. Austro-Ugarskoj se nije sviđao srpski predznak u tim školama pa ga je pokušala podrediti sebi, ali joj nije pošlo za rukom. „Srbi u Bosni nisu trgovali svojom nacionalnošću te uspijevaju izboriti uporabu ćirilice u školama već 1880. Novi uspjeh postižu ozakonjenjem 1886. srpskog imena, dok je istodobno uporaba hrvatskoga imena ostala i dalje zabranjena. Novi uspjeh postižu 1887., kada im je odobreno osnivanje *Srpskog crkveno-*

pjevačkoga društva u Tuzli“ (Babić, 2008, 52-53). Obrazovanje pravoslavnoga svećenstva pripalo je 1882. Zemaljskoj vladi. Ta je škola bila poput Šerijatske sudačke škole, odnosno internata i trajala je četiri godine, odnosno godinu manje od Šerijatske. „Pokret bosanskohercegovačkih Srba za crkveno-školsku autonomiju započeo je 1896., a završio osnaživanjem Statuta crkveno-školske autonomije od strane Carigradske patrijaršije u lipnju 1905. i njegovim potpisivanjem od strane Franje Josipa I. u kolovozu 1905. Pravoslavnima su kao konfesiji ozakonjeni srpska narodnost, srpska zastava, srpski jezik i pismo (ćirilica)“ (Grijak, 2005, 595).

Katoličke su škole, naravno, bile povezane s fratrima. Od dolaska Turaka Osmanlija, stanje fratarskih škola bilo je teško, međutim, stanje se počelo popravljati slabljenjem osmanlijske moći tijekom XIX. stoljeća. Bosanski se franjevci 1852. obraćaju habsburškomu Ministarstvu prosvjete o položaju katolika u Bosni kojih je tada bilo oko sto i dvadeset tisuća sa samo pet crkava (Babić, 2008, 40). Također su istaknuli loše stanje u prosvjeti (Babić, 2008, 39-40) koje je na području Hercegovine bilo još gore. Fratri su se sve više okretali interkonfesionalnomu obrazovanju. Bosanski su franjevci ponovno započeli s otvaranjem škola, a najznačajnija od njih bila je gimnazija u Visokom. Njima su se nešto prije austro-ugarske okupacije pridružile u BiH sestre vinkovke te su preuzele šest od ukupnih pedeset i četiri katoličke škole (Džaja, 2002, 71). Za vinkovkama su krenule i *Sestre Predragocjene Krvi* koje su otvorile djevojačke škole. Stadler koju godinu poslije dovodi *Kćeri Božje ljubavi*, a one potom osnivaju više škole za djevojke. Sarajevski nadbiskup dovodi isusovce koji u Travniku osnivaju svoju Nadbiskupsku višu gimnaziju. Ta je gimnazija, uz onu u Visokomu, bila od iznimnoga značaja u BiH tijekom XIX. i XX. stoljeća, pa i nadalje. Nažalost, broj se katoličkih škola nije povećavao kao što je kod muslimanskih i pravoslavnih, već je opadao. Zbog stalne represije koja je uključivala zabrane katoličkih pozdrava (nevezanih uz hrvatsko ime) te manjak novčanih sredstava „Godina 1883. značila je kraj franjevačkih osnovnih škola, iako se ponegdje održavala nastava i do 1885. Država se glede osnovnih škola pokazala i nesposobnom (trzavice s franjevcima i ukidanje franjevačkih osnovnih škola) i sporom, bilo joj je jedino u interesu školstvo staviti pod svoju vlast, iako je zakon o obveznom školstvu stupio na snagu tek 1911“ (Babić, 2008, 50).

Osim navedenih, postojale su židovske te protestantske osnovne i srednje škole, a bilo je i nekoliko privatnih osnovnih škola koje su osnivali Mađari i Nijemci. Usto, postojala je privatna škola Miss Irby koja je podupirala i obrazovala pravoslavnu djecu.

5.1. Javno školstvo

Kad je riječ o javnom školstvu, Austro-Ugarska se nije mogla odlučiti hoće li krenuti u potpunu reformaciju školstva ili će unaprijediti postojeće. U jednako neodlučnom je tonu krenula sa svojom modernizacijom pučkih škola. Naime, modernizacija je išla sporo, bila je financijski ograničena i neodobravana od nekatoličkoga stanovništva te je, nadasve, bila nedostatna s obzirom na broj škola po glavi stanovnika.

Budući da srednjoškolsko obrazovanje nije bila česta pojava u BiH prije okupacije, Monarhija je naišla na veću razinu prihvaćanja. Godinu nakon okupacije, u Sarajevu je osnovana prva javna realka. Osamdesetih je godina postala klasičnom gimnazijom pa poslije i višom gimnazijom. Druga je javna gimnazija otvorena tek 1893. u Mostaru i vjerojatno ne bi došlo do njezina otvorenja da nije bilo pritiska katolika i pravoslavaca. Treća je otvorena u Tuzli na koncu XIX. stoljeća. „Osim toga *realne* su *gimnazije* u Bosni i Hercegovini bile koncipirane kao kombinacija klasičnih i pravih realnih gimnazija. Nastavni jezik bio je hrvatski; prema austrougarskoj službenoj terminologiji zvao se zemaljski ili *bosanski*“ (Džaja, 2002: 77). Za vrijeme okupacije podizale su se stručne i djevojačke škole ovisno o potrebama Monarhije za određenom radnom snagom.

6. Zaključak

U ovom je radu donesen pregled i položaj hrvatskoga jezika u BiH u drugoj polovici XIX. stoljeća. Iako su Hrvati u BiH bili predvodnici u pismenosti i književnosti na narodnoj štokavskoj osnovici, političkim su odlukama gurnuti u drugi plan. Kad je riječ o odnosu prema hrvatskomu jeziku, Monarhija je možda i bila kruća od Osmanskoga Carstva, osobito ako govorimo o djelovanju ministra Kallaya. Prikazana su različita gledišta o književnom jeziku u BiH, donesen je kratak pregled vjerskih zajednica, razvoja školstva i hrvatskoga novinstva u BiH. Hrvatski je jezik oduvijek dio identiteta bosansko-hercegovačkih Hrvata, kako kroz razdoblje srednjega vijeka tako i u XIX. stoljeću, bez obzira na to što su ga pojedinci represijama i cenzurama namjeravali potisnuti.

7. Literatura

1. Babić, Marko (2008) *Austo-ugarsko zatiranje hrvatskoga identiteta u Bosni i Hercegovini*, Znanstveni skup Didak Buntić – čovjek i djelo, Tadić, Stipe i Šakota, Marinko (ur.), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, str. 35-64.

2. Baković, Matijas (2019) *Jezik „Sbornika zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu" od 1881. do 1884. i kulturno-političke prilike nakon austro-ugarske okupacije (1878.),* (Doktorski rad), Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.

3. Budimir, Irina (2007) *Jezik Osvita – Pravopisne, grafijske i jezične (ne)dosljednosti u Osvitu*, Hum 2, časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, str. 283-301.

4. Džaja, Srećko Matko (2002) *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju: (1878.-1918.): inteligencija između tradicije i ideologije*, Ziral, Mostar.

5. Grčević, Mario (2009) *Hrvatski jezik u višenacionalnim državnim zajednicama*, Jezični varijeteti i nacionalni identiteti, ur. Badurina, L., Pranjković, I., Silić, J., Disput, Zagreb, str. 179-184.

6. Grčević, Mario (2015) *Vanjskopolitički utjecaji na hrvatski književnojezični razvoj u drugoj polovici XIX. stoljeća, Od Mure do mora, od Save do Seine. Spomen-zbornik patru Vladimiru Horvatu SJ za njegov 80. rođendan*, Šestak, Ivan (ur.), Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, str. 353-404.

7. Grijak, Zoran (2005) *Položaj Hrvata u Bosni i Hercegovini u drugoj polovici 19. i na početku 20. stoljeća*, u: Povijest Hrvata. Druga knjiga. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, urednik/ci: Valentić, Mirko; Čoralić, Lovorka, Školska knjiga, Zagreb.

8. Jahić, Dževad (1987) *Uloga "bosanskog jezika" u procesima srpskohrvatske standardizacije*, Pregled, god. LXXVI, 2/1987, str. 245-255.

9. Jahić, Dževad (1990) *Jezik, nacija, nacionalizam (ogledi o jeziku u nacionalnom i društvenom kontekstu),* Oslobođenje, Sarajevo.

10. *Jezik u Bosni i Hercegovini* (2005), Mønnesland, Svein, ur., Institut za jezik u Sarajevu – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije (Oslo), Sarajevo.

11. Kraljačić, Tomislav (1982) *Kalajeva jezička politika u Bosni i Hercegovini*, Književni jezik 11/4, Sarajevo, str. 165-177.

12. Kraljačić, Tomislav (1987) *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903,* Veselin Masleša, Sarajevo.

13. Krešić, Katica (2009) *O nekim utjecajima na hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini u drugoj polovici 19. stoljeća*, Jezični varijeteti i nacionalni identiteti, ur. Badurina, L., Pranjković, I., Silić, J., Disput, Zagreb, str. 185-197.

14. Pranjković, Ivo (2000) *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene,* Matica hrvatska, Zagreb.

15. Solak, Edina (2014) *Rasprave o jeziku u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1914. godine. Sociolingvistički pristup*, Institut za jezik, Edicija Posebna izdanja, knj. 20, Sarajevo.

16. Stehlík, Petr (2015) *Između hrvatstva i jugoslavenstva: Bosna u hrvatskim nacionalno-integracijskim ideologijama 1832-1878*, Srednja Europa, Zagreb.

17. Vervaet, Stijn (2013) *Centar i periferija u Austro-Ugarskoj: dinamika izgradnje nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini od 1878. do1918. godine na primjeru književnih tekstova*, Synopsis, Zagreb-Sarajevo.

18. Vince, Zlatko (2002) *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. *Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*. Treće, dopunjeno izdanje. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.

8. Sažetak

U radu su izložene političke tendencije Srba, Hrvata i muslimana u BiH, kao i tendencije velikih europskih sila. Povijesni pregledom može se vidjeti dinamika političkih mijena tijekom druge polovice XIX. stoljeća. Bilo je govora o vjerskim reformama koje su Monarhiji omogućile određeni stupanj kontrole nad vjerskim zajednicama. Središnja je tema ovoga rada hrvatski jezik u BiH u drugoj polovici XIX. stoljeća. Dotaknuta je i problematika školstva te njegovo stanje nakon reformi.

Ključne riječi: hrvatski jezik, Bosna i Hercegovina, XIX. stoljeće, školstvo, političke mijene, reforme, vjerske zajednice